

УДК 39:728:391(=161.2)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2024.56.12488>

БУДІВЕЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ НА ГУЦУЛЬЩИНІ В ЗАПИСАХ ПЕТРА АРСЕНИЧА (середина 60-х рр. XX ст.)

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра етнології

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна

e-mail: r.sileckyj@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1437-5908>

Увазі читача пропонуються польові етнографічні матеріали, які в середині 60-х років XX ст. зібрав Петро Арсенич – відомий історик-краєзнавець та етнограф, член НТШ. Етнографічні відомості записані в селах Косівського району Івано-Франківської області, переважно від майстрів-будівельників.

Тематично записи стосуються обрядово-звичаєвої культури, зокрема будівельної обрядовості гуцулів. Зокрема, зафіксовані традиційні звичаї та обряди, які супроводжують зведення житла. Етнограф вділив належну увагу виявленню відомостей про обрядовий аспект вибору місця для будівництва хати (прикмети, гадання, ритуальні заборони), заснування нової оселі (будівельну жертву), про обрядове будівельне деревце на кроквах даху новобудови. Низка записів висвітлює звичаєво-обрядовий аспект вселення до нової оселі.

Будівельні звичаї та обряди, зафіксовані П. Арсеничем, розширюють і доповнюють джерельну базу теми «Традиційна будівельна обрядовість».

Ключові слова: етнологія, українці, Гуцульщина, будівельна обрядовість, звичаї, повір'я, гадання

У липні 2018 р. під час польової етнографічної експедиції на пограниччя Покуття і Гуцульщини (у форматі навчальної польової практики студентів-істориків Львівського національного університету імені Івана Франка спеціалізації «етнологія») у селі Нижній Березів Косівського району ми потрапили до сестри відомого історика-краєзнавця, етнографа Петра Арсенича* – Юлії Іванівни Малкович. При бесіді з'ясувалося, що в неї зберігаються деякі записи етнографічних матеріалів, які її брат зробив на Косівщині у 60-х роках XX ст. Серед іншого, в одному з тоненьких учнівських зошитів ми виявили занотовані ученим-краєзнавцем етнографічні відомості про будівельні звичаї та обряди місцевих гуцулів, почерпнуті переважно від майстрів-будівельників. Після ознайомлення з рукописом стало зрозуміло, що 50 років, які минули

* Арсенич Петро Іванович (1934–2017) – історик-музеєзнавець, етнограф і громадсько-культурний діяч, член НТШ. Уродженець с. Нижній Березів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

від часу запису (а матеріал був зафіксований в основному в 1966 р.), згубно позначилися на стані збереженості в пам'яті етнофорів цього пласту традиційної духовної культури: більшість зі звичаїв і повір'їв, які зафіксував тоді П. Арсенич, сьогодні майже невідомі його землякам, зокрема й тим, які мають уже поважний як на респондентів вік – понад сімдесят років. Пані Юлія Малкович люб'язно дозволила нам скопіювати записи, які свого часу зробив її брат. Вважаємо, що їх публікація поглибить знання про творчу спадщину П. Арсенича, а також розширить джерельну базу теми «Традиційна будівельна обрядовість гуцулів», яка, поза всяким сумнівом, заслуговує на окреме етнологічне дослідження. Крім того, народознавці зайвий раз переконуються, як швидко зникає традиційна культура, – можливо, це спонукатиме їх до інтенсифікації польової збирацької етнографічної роботи з метою фіксації джерельних даних.

Записи зроблені П. Арсеничем в зошиті від руки зі слів респондентів. У тексті є чимало діалектизмів і скорочень, які ми подали повністю в квадратних дужках. Паспортні дані респондентів обмежуються переважно лише місцем проживання та ім'ям і прізвищем.

[с.] **Н[ижній]-Березів. Житло.** Липень 1966 р.

Я підійшов до майстрів, які будували хату Генику Степану. Майстер Николін Ілько Антонович[,] 1906 р. нар.[,] розповів: Ходив я лісовими роботами в Румунію, Чехію, в Соколіки до 1938 р. З 1939 р. я почав будувати хати в [сс.] Лючі, Березові, Текучі. Мій тато робив хати[,] і я навчався від нього будувати хати. Зараз за будівництво хати майстрам платять 400 крб.

Щоб зав'язати підвалини[,] треба 4 чоловіка. Перед тим[,] як закладати[,] майстри промовл[ають] Отченаш. Підвалини скріплюють замками. На всі 4 вугли кладут гроші. А раніше клали цукор, вовну, воду свічену, хліб.

По середині майбутньої хати ставлять хрест (в цій хаті не ставили). Коли я зарубував підвалини[,] казав: «Господи[,] поможи[,] аби все було добре». Далше ставлять одвірки, стовпці на вікна, стелину, платви, столи під кізли, а потім кізли, дошки під стріхи, лати і череп.

Коли підвалини зав'язали[,] господар робить закладини. Коли гості йдуть на закладини[,] ніхто нічого не приносить. Якщо бідний господар[,] то тільки угощує майстрів, а сусідів не кличе. Коли хату вкривається[,] прибивається косицю (смерічку[,] яку приносить сам господар). За прибиття косиці майстрові дають у кого три крб., а більше сорочку, фустину, колач, рушник, півлітру. Минулого року (1965 р.) мені в одного господаря дали сорочку і колач.

Коли господар має входити в нову хату[,] перший раз впускає kota, або півня, щоб ночували першу ніч.

На **уходини** запрошують майстрів і сусідів. Майстри нічого не несуть, а інші – різні домашні речі[:] тарілки або колач, або стручень, півлітру. Коли господар домовл[яється] з майстрами про оплату праці, то обов'язково домовляється з ними[,] чи будуть вони робити на своєму харчі, чи господар їм буде давати їсти.

В **Н[ижньому]-Березові**, Лючі хати переважно будують у слупи, рідше у вугли і дуже рідко в кані (Люча). Інколи буває[,] що частина хати побудована у вугли, а частина у кані.

Раньше кликали попа висвячувати нову хату, а зараз цього немає. Раньше[,] якщо не велось господареві в новозбудов[аній] хаті, то пересував її на інше місце. Зараз хати будують з ганками і скляними верандами. В окремих хатах замість смерічки прибивають білий прапорець, бо не хоче йти господар в ліс по смерічку. Хату, де була с[ільська]/р[ада] і жив Франко[,] побудував Степан Генік[, який] помер у 1934 р.

В [с.] **Шешорах**[,] коли закладають підвалини[,] вірять, що майстер може зарубати на дівчину, хлопця, на багатство і т. д.

[с.] **Брустури**. Явдоха Петрів розказала, що коли господар хоче класти хату[,] скликає сусідів[,] і вони майстрові допомагають зав'язувати підвалини. (Під підв[алини] кладуть гроші, білу вовну і свяч[ену] воду). Після обіду роблять засновини. Хто приходить[,] приносить миску збіжжя, хліб, колач, півлітру і кусок солонини.

Коли майстри звели кізли[,] майстрам дається хліб, колач, рушник, півлітру. Коли хата готова[,] робить господар **уходини**. Гості приносять посуд, дещо з меблів, чого раніше не робили. Майстрові дається колач, хліб, сорочку. Коли майст[ер] ставить деревце[,] до нього прикр[іпляє] колач і рушник. Давно на хату прибивали деревце (смерічку) без прикрас, а зараз з прикрасами. Майстрові давали хліб, сорочку, або полотна на сорочку, а майстер газді ключ.

[с.] **Космач**. Коли буд[ують] хату, то під підв[алини] кладуть вовну, щоб хати вівці сі тримали. Посер[едині] ставили хрест. На заснов[ини] приносили хліб, бо без хліба не годитси. Коли майстер закін[чив] будів[ницт]во, дають майстрові фустку, колач.

Перш ніж уві[й]ти до нової хати, то в хату заганяють свиню, аби свин[ь]и хати сі тримала. Молоді люди цілком закинули ці звичаї.

[с.] **Вер[хній]-Ясенів**. Запис 1966 р. Зав'язують підвалини до обіду. Господар кличе майстрам на допомогу сусідів. Грошей у підвалини не ставлять. Після ставлять посередині стіл і справляють зав'язки, або в старій хаті. Запрошені гості несуть тільки випивку.

Будують у слупи і кані. Коли майстер приб'є деревце на хату, господар дає йому півлітру, сорочку або рушник[,] і п'є з господарем і одержує плату за будівництво.

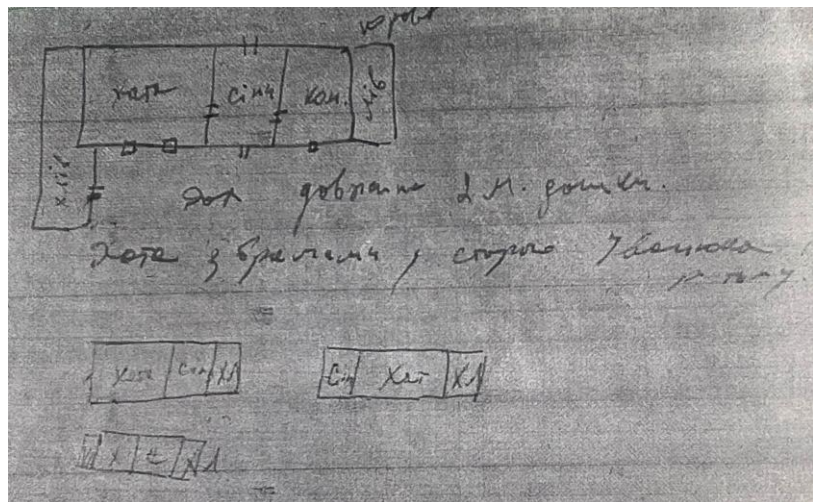
Внизу шилують, а у верху мажуть глиною. Будують хати згідно плану[,] хіба можуть змінити розмір[:] замість 9 м дати 10 м або навпаки.

Уходини. Кличуть майстра (він нічого не несе). Гості приносять посуд, ліжник, ковдру, крісло[,], речі[,], що необхідні в домашньому побуті (давно давали гроші). Звичаю, що перший раз в хату потрібно пускати тварину[,], немає. (Записано від Кушанчука М. В.[,], 1932 р. нар.[,], в с. Верх[ній]-Ясенів).

[с.] **Н[ижній]-Бер[езів].** Житло з круглого смерекового дер[ева][,], вікно у коморі з ґратами, у хаті двоє вікон[:] КОМОРА[+]СІНІ+ХАТА+ХЛІВЕЦЬ. Двері до сіней і хлівця є з переду і ззаду одні напроти других. Дах напівшвабський.

Рисунок

Дах довжина 2 м дошки.
Хата з брамами у старого
Іванюка 100 лі[т] тому.

[с.] **Н[ижній]-Березів.** З розповіді Уруського Івана. Де хата побудована з-заду старої[,], там не ведеться життя. Нап[риклад,] х[ату] Стефан[а] Тостюка Грицай перебрав. Хотять, щоб лишилося потомство на тому місці[,], де жив. Якщо клад[уть] хату на місці старої[,], то щоб і стріхи штимували. На місці[,], де когось вбили[,], не кладуть. Висв[ячували] хату тоді[,], якщо щось дубало, або в хаті неспокій. Говорили, що в тій в хаті є дідько, або коло тої хати переходить, то робили посвячення. Якщо треба зрубати [дерево,] то садили друге дерево. На межі рубати дерево боялися[,], і хату на межі не кладуть. Заклад[али] хату до полудні. Кличуть сусідів на толоку. У підв[алини] кл[али] гроші, а там[,], де образи[, –] хрест. Говорять, що майстри мусять на щось закласти. Треба догож[ь]ити майстрам. Майстер заклав на близн[ь]ита[,], коли будув[ав] хату у Анни Шпоркулихи більше 100 р[оків] тому[,], і 4 рази мала близн[ь]ита. Звич[ай] не знають[,], коли вх[одять] до нової хати. Коли зак[ін]чували будів[ництво] хати[,], клали деревце (смерічка). За Польщі – фойка[,], і зараз фойка. **Уходини.** Запрошені несуть хліб, миску цукур, пару яєць[,], аби не з пор[ожніми] руками. Зараз [жінки несуть] медівник, а чолов[іки –] півлітри [горілки].

З роз[повіді] Ільницького Мих[айла] Васил[ьовича,] має 66 років. Хату не кладуть на місці старої більш[ого] розміру[,], хіба меншого, щоб на те місце[,], де зі стр[іхи] капає[,], не клас[ти] підвалини. З-заду старої не класти[,], лиш на переді. Дотр[имуються] і зараз закл[адати] до обіду. Як зав'яз[ують] підв[алини,] поставлять хрест[;] зараз хрест менше (рідше встановлюють. – Р. С.). У вуглі [підвалини] заруб[ують] хрест і кл[адуть] [в цю хрестоподібну виїмку] гроші. Закл[адають] [гроші] на тому місці[,], де закл[али] хату. Як мають входи[ти,] то просять переночув[ати] (першу ніч в новій хаті. – Р. С.) [когось] з чужих, або [впускають кота,] то вже в тій хаті не ведеся кіт. Заходини в той день[,], коли перебираєся в нову хату[,], щоб увійти в нову хату з людьми[.] Зараз забава. П'ють[,], а не моляться. [За] косицю майст[рові] даєся рушник, полотно.

З роз[повіді] Симчич[а] Івана (Головчіка). Коли роб[или] уходи[ни,] люди приносять ложки, каструлі, зеркало, картину – краєвид. Інколи півл[ітру], а в торбі і подарок. Коли гостей посажать за стіл, один стар[ший] чол[овік] встав[,], побажав здоров'я, щоб діти велися[,], і всі помолилися[.] Роблять уходи[ни в день,] коли вх[одять] в нову хату, або уже живуть деякий час і роб[лять] пізніше.

Як вибир[ають] місце [для будівництва хати,] то бере на голову капелюх[,], і закинувши голову різко назад [–] капелюх паде. Якщо впаде догори дном – зле місце, як навпаки – добре. Так робив майстер Василь Юрчик з Рушора [присілка до села] Космач[,], який будував хату в Н[ижньому]-Березові в 1928 р[оці]. На [с.] Акришорі як покл[адуть] підвалини[, то] кладуть на кож[ен] вугол 4 хліби (по хлібови), кладуть гроші. Федір Ткачук розказ[ував:] це було в 1900-х [роках, –] на двох углах з'їло хліб, але він не хотів пересувати [підвалини на інше місце,] то у 7 рік зв'язвся вітер і з-заду дах забрав.

Н[ижній]-Березів. Обід. [Записано] 4. І. [19]68 р[оку від] Пригородського. Як уходять в нову хату перший раз[,], пускають переспати [там першу ніч] курку або кота. **Обід** уходи[нів]. Моляться, потім бажають щастя, здоров'я. 1) Сир і хліб[,], горівку дають. Після обіду будуть спати в новій хаті. (Про те, що пускається в хату тварину [першою ночувати,] молодь не знає). На вугли клали хліб і гроші. Про те[,], щоб [якогось] звич[аю] дотримувались[,], коли кладуть перший раз ватру[,], не знають.

Майстер закінчив [будівельні роботи,] замикає хату[,], бажає щастя газді і передає йому ключ.

П'ють [горілку під час гостини] однов порцією, їдять з одної миски. На столі три миски (людей 12 чол[овік]).

Як кінчить хату[,], то майстер може зак[ь]ити[,], на що хоче.

Закін[чують] будинок[,], клад[уть] косицю (чому [–] не знають)[,] даєся подарок [майстрові]. За Польщі – [вивішували на крокви новобудови] прапорець, а зараз [–] деревце.

2) Голубці з кукуруз[яними] крупами[,] запр[авлені] олієм і чесноком[,] у 3-х мисках.

Закладини. Як закл[адають] підвалини[,] то майстрів угощають[:] приносять стіл з старої хати. П[обажання майстра] Юрчика: [«]Щобисти скільки жили[,] як я[».] Їдять ложками металічними з тарілок, і метал[евих] мисок. [Побажання господарям під час обіду]: «Дай вам Боже здоров'я, та й жийте добре!» На обіді не співають, а моляться. [...]

3) Каші з молоком і цукром з рижу. [Гості господарям бажають:] «Дай боже здоров'я[!] Бажаю тобі всього найкращого[,] шо сама собі в бога ждаєш (бажаєш)[!]

BUILDING RITUAL IN HUTSUL REGION IN THE RECORDS OF PETRO ARSENYCH (mid-60s of XX century)

Roman SILETSKYI

Ivan Franko National University of Lviv
The Chair of Ethnology

1 Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: r.sileckyj@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1437-5908>

The reader is offered ethnographic field materials collected in the mid-60s of the 20th century by Petro Arsenych, a well-known local historian and ethnographer, a member of the National Academy of Sciences. Ethnographic information was recorded in the villages of the Kosiv district of the Ivano-Frankivsk region mainly from master builders.

Thematically, the records relate to ritual and customary culture, in particular the construction rituals of the Hutsuls. In particular, traditional customs and ceremonies accompanying the construction of housing are recorded. The ethnographer paid due attention to the discovery of information about the ritual aspect of choosing a place to build a house (omens, fortune-telling, ritual prohibitions), founding a new home (building sacrifice). The materials about the ritual construction tree on the rafters of the roof of the new building deserve attention. A number of records highlight the customary and ceremonial aspect of moving into a new home.

Construction customs and rites recorded by P. Arsenych expand and complement the source base of the topic "Traditional construction rites".

Keywords: ethnology, Ukrainians, Hutsul region, construction rituals, customs, beliefs, fortune-telling

Матеріали надійшли до редколегії 13.09.2022

Матеріали прийняті до друку 27.09.2022